

ادبیات جدید

ادبیات جدید (a.da.bi.yat-e ja.di.de)، دوره ای در ادبیات فارسی تاجیکی که میان سالهای ۱۹۰۰ و ۱۹۲۰م در پی ادبیات معارف پروری در فرارود پیدا شد. از آغاز سده بیستم میلادی در خاک بخارا و عموماً در منطقه فرارود دو نیروی توانای اجتماعی در برابر یکدیگر عرض اندام کردند و رفته رفته هر دو نیرو بالیدند: یکی نیروی ارتجاعی متعصب و خرافه پرست که هوادار سنتهای کهن بود و ریشه های بسیار نیرومند در منطقه داشت و دیگری نیروی روشنفکر جوان که می خواست مردم هر چه زودتر و بیشتر با سواد و بیدار شوند، در مکتب خانه ها و مدارس، افزون بر علوم دینی، دانش های دنیوی نیز تدریس کند، حکومت به ساختن کارخانه ها و پیشرفت فنی توجه بیشتری کند و مناسبات بازرگانی، اقتصادی و فرهنگی با کشورهای دیگر برقرار سازد. پیروان جریان روشن اندیشی که از جنبش نوگرایی تاتارستان در اواخر سده نوزدهم الهام گرفته بودند، پس از انقلاب ۹۰۵م روسیه رشد بیشتری کردند و در دامن زدن به جنبش بیدارگری در منطقه فرارود تاتارها را نیز پشت سر گذاشتند و نیروی اول از قشر متعصب جامعه، به ویژه بخشی از علما و حکمای روحانی تشکیل می گردید و امیر بخارا نیز از آنها پشتیبانی می کرد. نیروی دوم جوانانی بودند که در پی کوشش های معارف پروران پیدا شده بودند و فعالیت های بیدارگرانه کسانی چون احمد دانش، شاهین*، سودا* واضح* و دیگران در پیدایی آنها مؤثر بوده است. این نیرو با پیوستن جوانانی که در بیرون و درون کشور درس خوانده بودند، مسافرت هایی که به خارج انجام می گرفت و آشنایی با مطبوعات که به تازگی در شرق به چاپ می رسیدند، رفته رفته افزایش می یافت. روزنامه ها و ماهنامه هایی چون ترجمان سراج الاخبار، وقت، شورا، ملا نصرالدین، ثریا، حبل المین خورشید، آسیا و شهرت که در افغانستان، هندوستان، آذربایجان، مصر و کریمه به چاپ می رسیدند، گاهی آشکارا و گاهی پنهانی در بخارا نیز دست به دست می شدند و بر اندیشه های مردم اثر می گذاشتند، در پیروی از این نشریه ها، اهل ادب تاجیک نیز نشریاتی برای پراکندن اندیشه های خود در میان مردم دایر کردند که از آن شمارند: سمرقند (۱۹۰۴-۱۹۰۷م)، بخارای شریف (۱۹۱۳-۱۹۱۳م)، آیه (۱۹۱۴-۱۹۱۵

م)، صدای فرغانه (۱۹۱۲ - ۱۹۱۴م) و صدای ترکستان (۱۹۱۴م). نمایندگان این جریان را جوان بخاریان می نامیدند. آنها به زودی آوازه ای بلند یافتند و نفوذی فراوان در میان توده مردم، به ویژه اهل بخارا به دست آوردند. در پایان دهه بیست، جوان بخاریان را به خاطر اندیشه های نوی که در سر داشتند، جدید نیز می گفتند و آنها با همین دو نام قدم به عرصه تاریخ نهادند. شاعران، نویسندگان و دانشمندانی چون نظرت بخارایی (۱۸۸۶ - ۱۹۳۷م)، مبرز سراج حکیم بخارایی (۱۸۷۷ - ۱۹۱۴م)، عجزی سمرقندی (۱۸۶۵ - ۱۹۲۶م)، تاش خواجه اسیری خجندی (۱۸۶۴ - ۱۹۱۶م)، صدرالدین عینی بخارایی (۱۸۷۸ - ۱۹۵۴م)، محمود خواجه بهبودی سمرقندی (۱۸۷۵ - ۱۹۱۹م)، وصلی سمرقندی (۱۸۷۰ - ۱۹۳۸م)، داملا اکرامچه بخارایی (۱۸۴۷ - ۱۹۲۵م)، سیدرضا علی زاده سمرقندی (۱۸۸۷ - ۱۹۳۸م)، سیدجان مخدوم نظمی بخارایی (- ۱۹۱۸م)، عبدالواحد منظم بخارایی (۱۸۷۷ - ۱۹۳۴م)، ملااحمد خواجه مهری (- ۱۹۱۸م)، میرزا هیت / عید صهبای وابکندی (۱۸۵۰ - ۱۹۱۸م)، حمزه حکیم زاده نسبازی (۱۸۸۹ - ۱۹۲۹م) و بحرالدین عزیزی استروشنی (۱۸۹۴ - ۱۹۴۴م) در شمار جوان بخاریان بلند آوازه و صاحب قلم بودند. این ادیبان و نویسندگان با سرودن اشعار و نوشتن داستان، سفرنامه، خبر و مقاله و مانند آنها مردم را به بیداری و هوشیاری فرامی خواندند و روزگار مردم پیشرفته جهان را به آنها نشان می دادند. این ادیبان و نویسندگان که ملت پرور و میهن دوست بودند، در پی آن بودند تا ملت و کشور خویش را از بند نادانی و خرافه و تعصب برهانند و از آنها مردمی چون دیگر مردمان پیشرفته جهان بسازند. نوشته های فطرت به نامهای مناظره و بیانات سیاح هندی، عجزی به نامهای انجمن ارواح، مرآت عبرت، گنجینه حکمت و عین الادب، ورزاسراج به نام سفرنامه تحف اهل بخارا، وصلی سمرقندی به نام ارمغان دوستان (سمرقند، ۱۹۰۹م) و تحفة الاحباب (تاشکند، ۱۹۱۲م)، داملا اکرامچه به نام بیداری خفتگان و آگاهی ناآگاهان (۱۹۱۰م)، بهبودی به نام پدرکش، عینی به نام تهذیب الصبیان (۱۹۰۹، ۱۹۱۰، ۱۹۱۷م) و عزیزی به نام شکوفه نو یا خود ادبیات ملی (تاشکند، ۱۹۱۷م) خدمات ارزنده ای به بیداری ملی و سیاسی و فرهنگی مردم کرده اند عملکرد نوجویانه و نوگرایانه ادیبان جریان جدید و عمدتاً جوان بخاریان واکنش شدیدی در میان دولتیان برانگیخت. امیر عالم خان منغیت (۱۹۱۰ - ۱۹۲۰م) و ملایان متعصب در

برابر جنبش جوان بخاریان بسیج شدند و مخالفان خود را کافر خواندند . نیروهای ارتجاعی در سالهای ۱۹۱۷ - ۱۹۱۸م دست به قتل عام گسترده روشنفکران زدند و کشتاری از آنان کردند که مانند آن در تاریخ کمتر روی داده است. این واقعه پر وحشت را صدرالدین عینی در قصه مشهور جلادان بخارا (۱۹۲۰م) با بیانی چنان واقع گرایانه و پرجاذبه به قلم آورده که به گفته معروف از هر صفحه آن خون به دماغ خواننده می دمد. آماری از شمار کشتگان این ماجرا در دست نیست، اما گمان می رود این شمار از ده ها هزار تن بیشتر باشد. در آتش این فتنه هزاران تن از اهل علم و هنر و پیشه و حرف، جان خود را از دست دادند، چنانکه احمد خواجه مهری را در ریگستان بخارا بردار کردند، میرزا هیئت صهبای وابکندی را وحشیانه در قبادیان به قتل آوردند، سیدجان مخدوم نظمی بخارایی را در زندان بلجوان کشتند، محمود خواجه بهبودی را در قرشی به قتل آوردند و خواجه سراج الدین را در بخارا کشتند، صدرالدین عینی را پس از زدن هفتاد و پنج ضربه چوب به زندان افکندند و انقلابیان روس پیکر نیم مرده او را از زندان بیرون آوردند. اگر حاجی نعمت الله محترم بخارایی، مؤلف تذکرة الشعرا در ۱۹۱۸م از تیغ امیر جان به در برد، در ۱۹۲۰م به همان اتهام آزادی خواهی به دست بلشویک ها کشته شد با ساز اکرامچه را در زندان کشتند و خودش را از بخارا بیرون راندند منیر کشمیری ، نماینده و خبرنگار حبل المتین را در ۱۹۰۴م به صوابدید نماینده سیاسی حکومت پادشاهی روسیه از بخارا به مشهد تبعید کردند، حکومت وحشتی که امیر در برابر جنبش جوان بخاریان برپا کرده بود ، ضربه جانگاهی به نهاد ملت و کشور زد. در ۱۹۲۰م که بلشویک ها به بخارا حمله آوردند. امیر که تاب ایستادن در برابر آنان را نداشت از بخارا گریخت و این شهر که میان مردم آن به قبة الاسلام آوازه داشت، بسیار آسان به دست بلشویک ها افتاد. امیر که از نیروی توانای فرهنگی و روشنفکری بی بهره بود و مردم عادی وی را فرر گذاشته بودند، برای همیشه از صحنه سیاست آسیای مرکزی بیرون رفت. ادیبانی از جریان جدید از قبیل عینی، منظم، حمدی، فطرت، حمزه و اوحدی که از بیداد و استبداد امیر منغیت به جان آمده و در شعارهای فقرا پرورانه بلشویک ها (مانند «زمین از آن کسی است که روی آن کار می کند،» حکومت از آن شوراها» و «کسی که کار نمی کند نمی خورد») آرمانهای خود را یافته

بودند، کاغذ و قلم را یکسره در خدمت انقلاب سوسیالیستی درآوردند. با این همه در محافل سیاسی و مطبوعات شوروی اعتنای چندانی به ادبیات جدیده نمی کردند و نمایندگان آن را «ناسیونالیست» و «بورژوا» می خواندند دانشمند تاجیک پروفیسور خالق میرزازاده سمرقندی (۱۹۱۱ - ۱۹۹۲م) رنج فراوان کشید و فشار زیادی تحمل کرد تا دولت شوروی را رادارد که در ادبیات و فرهنگ، مقام و مرقع جدیدها را چنانکه سزاوار است ارزیابی کند.

منابع: انقلاب سالهای ۱۹۰۵ - ۱۹۰۷م در ترکستان، ا. و پیاسکرفسکی (به روسی)؛ تاریخ انقلاب بخارا، صدرالدین عینی، دوشنبه ۱۹۸۷م؛ جلادان بخارا، جلد چهارم از کلیات عینی؛ جمهوری خلقی شوروی بخارا، ا. ا. ایشانوف، تاشکند، ۱۹۶۹م (به روسی)؛ دایرة المعارف ادبیات و صنعت تاجیک، ۱۰۱ - ۱۰۱؛ دایرة المعارف شوروی تاجیک، ۶۶/۱؛ گنج زرافشان، دوشنبه، ۱۹۹۱م؛ نمونه ادبیات تاجیک، مسکو، ۱۹۲۶، ۳۹۲ - ۳۹۶، ۴۷۸ - ۴۸۰، ۴۹۴ - ۴۹۵؛ رحیم مسلمانیان قبادیانی، «ادبیات نوناجیکی» کیهان فرهنگی، سال نهم، شماره ۱۰، صص ۲۶ - ۲۸؛ خالن میرزازاده، ادبیات جدیده دموکراتی»، صدای شرق، ۱۹۶۹م، شماره ۹؛ م. غ. وهابوف، «راجع به هیئت اجتماعی جدیدیه آسیای میانه و تحولات آن در انقلاب کبیر اکثیر»، مجله تاریخ اتحاد جماهیر شوروی (مسکو)، ۱۹۶۳م، شماره ۲ (به روسی).

قبادیانی

“Адабиёти ҷадида”

Адабиёти ҷадида, даврае дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ, ки дар байни солҳои 1900-1920 дар пайи адабиёти маорифпарварӣ дар Фароруд пайдо шуд. Аз оғози асри XX мелодӣ дар хоки Бухоро ва умуман дар минтақаи Фароруд ду неруи тавоноии иҷтимоӣ дар баробари якдигар арзи андом карданд ва рафта-рафта ҳарду нерӯ болиданд: яке нерӯи иртиҷоии мутаассиб ва хурофотпараст, ки ҳаводори суннатҳои куҳан буд ва решаҳои бисёр неруманд дар минтақа дошт ва дигарӣ неруи рӯшанфикри ҷавон, ки меҳост мардум ҳарчи зудтар ва бештар босаводу бедор шаванд, дар мактабу мадрасаҳо, афзун бар илмҳои динӣ, донишҳои дунявӣ низ тадрис шавад, ҳукумат ба

сохтани корхонаҳо ва пешрафти фаннӣ таваҷҷуҳи бештаре кунад ва муносибатҳои бозаргонӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ бо кишварҳои дигар барқарор созад. Пайравони ҷараёни равшанандешӣ, ки аз ҷунбиши навгароии Тотористон дар авохири садаи XIX илҳом гирифта буданд, пас аз инқилоби 1905 Русия рушди бештаре карданд ва дар доман задан ба ҷунбиши бедоргарӣ дар минтақаи Фароруд тоторҳоро низ пушти сар гузоштанд ва неруи аввал аз қишри мутаассиби ҷомеа, бавежа бахше аз уламо ва ҳукамои руҳонӣ ташкил мегардид ва Амири Бухоро низ аз онҳо пуштибонӣ мекард.

Нерӯи дувум ҷавононе буданд, ки дар пайи кушишҳои маорифпарварон пайдо шуда буданд ва фаъолиятҳои бедоргаронаи касоне, чун Аҳмади Дониш, Шоҳин, Савдо, Возеҳ ва дигарон дар пайдоии онҳо муассир будааст. Ин нерӯ бо пайвастании ҷавононе, ки дар берун ва даруни кишвар дарс хонда буданд, мусофиратҳое, ки ба хориҷ анҷом мегирифт ва ошноӣ бо матбуоте, ки ба тозагӣ дар Шарқ ба ҷоп мерасиданд, рафта-рафта афзоиш меёфт. Рӯзномаҳо ва моҳномаҳое, чун “тарҷумони Сироч-ул-ахбор”, “Шӯро”, “Мулло Насриддин”, “Сурайё”, “Ҳабал-ул-матин”, “Хуршед”, “Осиё” ва “Шӯҳрат”, ки дар Афғонистон, Ҳиндустон, Озарбойҷон, Миср ва Крим ба ҷоп мерасиданд, гоҳе ошкоро ва гоҳе пинҳонӣ дар Бухоро низ даст ба даст мешуданд ва бар андешаҳои мардум асар мегузоштанд, дар пайравӣ аз ин нашрияҳо, аҳли адаби тоҷик низ нашриёте барои парокандани андешаҳои худ дар миёни мардум доир карданд, ки аз он шуморанд: “Самарқанд” (1904-1907), “Бухорои шариф” (1913-1913), “Оя” (1914-1915), “Садои Фарғона” (1912-1914) ва “Садои Туркистон” (1914). Намояндагони ин ҷараёнро ҷавони бухороиён меномиданд. Онҳо ба зудӣ овозае баландӣ ёфтанд ва нуфузе фаровон дар миёни тӯдаи мардум, бавежа аҳли Бухоро ба даст оварданд. Дар поёни даҳаи бист, ҷавони бухороиёнро ба хотири андешаҳои наве, ки дар сар доштанд, ҷадид низ мегуфтанд ва онҳо бо ҳамин ду ном қадам ба арсаи таърих ниҳоданд. Шоирон,

нависандагон ва донишмандоне чун Фитрати Бухорой (1886-1937), Мирзо Сироч Ҳаками Бухорой (1877-1914), Аҷзии Самарқандӣ (1865-1926), Тошхоҷа Асирии Хуҷандӣ (1864-1916), Садриддин Айнии Бухорой (1878-1954), Маҳмудхоҷа Беҳбудии Самарқандӣ (1875-1919), Василии Самарқандӣ (1870-1938), Домулло Икромчаи Бухорой (1847-1925), Сайидризо Ализодаи Самарқандӣ (1887-1938), Сайидҷон Маҳдуми Назмии Бухорой (вафот 1918), Абдувоҳид Мунзими Бухорой (1877-1934), Муллоаҳмад Хоҷа Меҳрӣ (... - 1918), Мирзо Ҳайит / Саҳбои Вобкандӣ (1850-1918), Ҳамза Ҳакимзода Ниёзӣ (1889-1929) ва Баҳриддин Азизии Уструшанӣ (1894-1944) дар шумори ҷавонони бухороиёни баландовоза ва соҳибқалам буданд. Ин адибону нависандагон бо сурудани ашъор ва навиштани достон, сафарнома, хабару мақола ва монанди инҳо мардумро ба бедорӣ ва ҳушёрӣ фаро меҳонданд ва рӯзгори мардуми пешрафтаи ҷаҳонро ба онҳо нишон медоданд. Ин адибону нависандагон, ки миллатпарвару меҳандуст буданд, дар пайи он буданд, то миллату кишвари хешро аз банди нодонӣ ва хурофот ва таассуб бираҳонанд ва аз онҳо мардуме чун дигаро мардумони пешрафтаи ҷаҳон бисозанд. Навиштаҳои Фитрат ба номҳои “Мунозира” ва “Баёноти сайёҳи ҳиндӣ”, Аҷзӣ ба номҳои “Анҷумани арвоҳ”, “Миръот-ул-ибрат”, “Ганҷинаи ҳикмат” ва “Айн-ул-одоб” ва Мирзо Сироч ба номи “Сафарномаи туҳафи аҳли Бухоро”, Василии Самарқандӣ ба номи “Армуғони дустон” (Самарқанд, 1909) ва “Туҳфат-ул-ҳубоб” (Тошканд, 1912), Домулло Икромча ба номи “Бедории хуфтагон ва огоҳии ноогоҳон” (1910), Беҳбудӣ ба номи “Падаркуш”, Айни ба номи “Таҳзиб-ус-сибён” (1909, 1910, 1917) ва Азизӣ ба номи “Шукуфаи нав ё худ адабиёти милли” (Тошканд, 1917) хадамоти арзандае ба бедории милли ва сиёсӣ ва фарҳангии мардум кардаанд. Амалкарди навҷӯёна ва навгароёнаи адибони ҷараёни ҷадида ва умдатан ҷавони бухороиён воқуниши шадиде дар миёни давлатиён барангехт. Амир Олимхони Манғит (1910-1920) ва муллоёни мутаассиб дар баробари ҷунбиши ҷавони бухороиён басиҷ шуданд ва

мухолифони худро кофир хонданд. Неруҳои иртиҷоӣ дар солҳои 1917-1918 даст ба қатли оми густардаи рӯшанфикрон заданд ва кушторе аз онон карданд, ки монанди он дар таърих камтар рӯй додааст. Ин воқеаи пурваҳшатро Садриддин Айни дар қиссаи машҳури “Чаллодони Бухоро” (1920) бо баёни чунон воқеъгароёна ва пурҷозиб ба қалам оварда, ки ба гуфтаи маъруф аз ҳар саҳифаи он хун ба димоғи хонанда медамад. Оморе аз куштагони ин мочаро дар даст нест, аммо гумон меравад ин шумор аз даҳҳо ҳазор тан бештар бошад. Дар оташи ин фитна ҳазорон тан аз аҳли илму ҳунар ва пеша ва ҳарф, ҷони худро аз даст доданд, чунонки Аҳмадхоҷа Меҳриро дар Регистони Бухоро бар дор карданд, Мирзо Ҳайит Саҳбои Вобкандиро ваҳшиёна дар Қубодиён ба қатл оварданд, Сайидҷон Маҳдуми Назмии Бухороиро дар зиндони Балҷувон куштанд, Маҳмудхоҷа Беҳбудиро дар Қаршӣ ба қатл расонданд ва Хоҷа Сирочиддинро дар Бухоро куштанд, Садриддин Айниро пас аз задани ҳафтоду панҷ зарбаи чуб ба зиндон афканданд ва инқилобиёни рус пайкари ниммурдаи ўро аз зиндон берун оварданд. Агар Ҳоҷӣ Неъматуллои Муҳтарами Бухорой, муаллифи “Тазкират-уш-шуаро” дар 1918 аз теғи Амир ҷон ба дар бурд, дар 1920 ба ҳамон иттиҳомӣ озодихоҳӣ ба дасти болшевикҳо кушта шуд. Писари Домулло Икромчаро дар зиндон куштанд ва худахро аз Бухоро берун ронданд. Мунир Кашмирӣ наоянда ва хабарнигори “Ҳабал-ул-матин”-ро дар 1904 ба савобдиди наояндаи сиёсии ҳукумати подшоҳии Русия аз Бухоро ба Машҳад бадарға карданд. Ҳукумати ваҳшате, ки Амир дар баробари ҷунбиши Ҷавонбухороиён барпо карда буд, зарбаи ҷонкоҳе ба ниҳоди миллату кишвар зад. Дар 1920, ки болшевикҳо ба Бухоро ҳамла карданд, Амир ки тоби истодан дар баробари онҳоро надошт, аз Бухоро гурехт ва ин шаҳр, ки миёни мардуми он ба Қуббат-ул-ислом овоза дошт, бисёр осон ба дасти болшевикҳо афтод. Амир, ки аз неруи тавоноии фарҳангию равшанфикрӣ бебаҳра буд ва мардуми оддӣ вайро фуру гузошта буданд, барои ҳамеша аз саҳифи сиёсати Осиёи Марказӣ берун

рафт. Адибон аз ҷараёни ҷадида, аз қабилӣ айнӣ, мунзим, Ҳамдӣ, Фитрат, Ҳамза ва Авҳадӣ, ки аз бедоду истибдоди амири манғит ба ҷон омада ва дар шиорҳои фуқаропарваронаи болшевикҳо (монанди “замин азони касест, ки рӯи он кор мекунад”, “ҳукумат азони Шӯроҳо” ва “касе ки ор намекунад, намехурад”) ормонҳои худро ёфта буданд, коғазу қаламро яксара дар хидмати инқилоби сотсиалистӣ дароварданд. Бо ин ҳама, дар маҳфилҳои сиёсӣ ва матбуоти шӯравӣ эътиноӣ чандоне ба адабиёти ҷадида намекарданд ва намояндагони онро “насионалист” ва “буржуа” мехонданд. Донишманди тоҷик профессор Холиқ Мирзозодаи Самарқандӣ (1911-1992) ранҷи фаровон кашид ва фишори зиёде таҳаммул кард, то давлати шӯравиро водорад, ки дар адабиёту фарҳанг, мақому мавқеи ҷадидҳоро ҷуноне ки сазовор аст, арзёбӣ кунад.

Манбаъҳо: Инқилоби солҳои 1905-1907 дар Туркистон, А.В. Пяковский, (ба русӣ); “Таърихи инқилоби Бухоро”, Садриддин Айнӣ, Душанбе, 1987; “Ҷаллодони Бухоро”, ҷ. 4 аз Куллии Айнӣ; Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухоро, А.А. Эшонов, Тошканд, 1969, (ба русӣ); Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, 100/1-101; Энциклопедияи шӯравии тоҷик, 1/66; “Ганҷи Заарфшон”, Душанбе, 1991; “Намунаи адабиёти тоҷик”, Москва, 1926, 392-396, 478-480, 494-495; Раҳим Мусулмонӣ Қубодиёнӣ, “Адабиёти нави тоҷикӣ”, Кайҳони фарҳангӣ, соли 9, шумораи 10, саҳ. 26-28; Холиқ Мирзозода, “Адабиёти ҷадидаи демократӣ”, Садои Шарқ, 1969, шумораи 9; М.Ғ. Ваҳобов, “Роҷеъ ба ҳаёати иҷтимоии ҷадидияи Осиёи Миёна ва таҳаввулотӣ он дар инқилоби қабири Октябр”, маҷаллаи “Таърихи Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравӣ” (Москва), 1963, шумораи 2, (ба русӣ).

Қубодиёнӣ

Донишномаи адаби форсӣ. Адаби форсӣ дар Осиёи Миёна. – Техрон: Интишороти вазорати фарҳанг ва иршоди исломӣ, 1380, ҷ. 1, саҳ. 69-71.